

İSLÂM FELSEFESİNDE
ÂLEMİN KIDEMİ MESELESİ

(Fârâbî, İbn Sînâ, Gazâlî ve İbn Rüşd)

Ahmet BOZYİĞİT

Eskiyei Yayınları: 224

İSLÂM FELSEFESİNDE ÂLEMİN KIDEMİ MESELESİ
(Fârâbî, İbn Sînâ, Gazâlî ve İbn Rüşd)

Ahmet BOZYİĞİT

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Şubat 2024

ISBN: 978-625-6781-36-8

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

İSLÂM FELSEFESİNDE
ÂLEMİN KIDEMİ MESELESİ

(Fârâbî, İbn Sînâ, Gazâlî ve İbn Rüşd)

Ahmet BOZYİĞİT

Ankara 2024

Ahmet BOZYİĞİT

1971 Batman doğumlu. İlkokulu Batman'ın Beşiri ilçesinin bir köyünde, Ortaokulu Batman İmam Hatip Lisesi Orta Okulunda okudu. 1991 yılında Siirt İmam Hatip Lisesini, 1996 yılında da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. 2005 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü İslâm Felsefesi Ana Bilim Dalında “Akkirmânî'nin Felsefî Görüşleri” adlı tezle yüksek lisans, 2015 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü İslâm Felsefesi Ana Bilim Dalında “İbn Meserre ve Felsefesi” adlı tezle doktorasını tamamladı. Milli Eğitim Bakanlığında öğretmenlik yaptı. 2016 yılında Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesine öğretim üyesi olarak atandı. 2021 yılında Felsefe ve Din Bilimleri alanında doçent oldu. Felsefe ve İslâm Felsefesiyle ilgili, ulusal ve uluslararası alanlarda yayınlanmış kitap, kitap bölümü ve makaleleri bulunmaktadır. İngilizce, Arapça ve anlama düzeyinde Farsça bilmektedir. Evli ve dört çocuk babasıdır. Hâlen Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü İslâm Felsefesi Ana Bilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

ÖN SÖZ

Orta Çağ İslâm Felsefesinde tartışılan en önemli meselelerden biri âlemin kıdemi meselesidir. Bu meselenin önemi çok geniş bir alanla bağlantısından gelmektedir. Bu bağlantının ilk basamağını şüphesiz Tanrı'nın varlığı oluşturur. Çünkü âlemin ilk kaynağı, mebdei Tanrı'dır. Âlemin Tanrı'dan geldiği hem Kelâmcıların hem de filozofların ortak kabulüdür. Problemin yegâne kaynağı bu oluşun bir başlangıca sahip olup olmamasıdır. İbn Rüşd'ün anlatımıyla her ne kadar Kelâmcılar ve filozofların tartışmaları bir bardak suda fırtınalar koparmaktan ibaret gibi gözüксе de meselenin özü kendisinin de geniş bir şekilde anlattığı gibi çok önemlidir. Meseleye hangi açıdan bakılırsa bakılsın mutlak olarak bir şekilde Tanrı ile bağlantısı ortaya çıkmaktadır. Eğer âlem ezeli ise Tanrı'nın ezellilik vasfını alacak, ezellilikte Tanrı ile ortak olacaktır. Aksine eğer âlem hâdis ise Tanrı'nın irâdesinde kararlılık ortaya çıkacak, dolayısıyla irâdesi başka varlığa bağlı olan Tanrı'nın Tanrılık vasfı zedelenecektir. Âlem malûl ise ilk illet yine Tanrı'dır. Mümkün ise ona bu imkânı sağlayacak olan yine Tanrı olacaktır. Âlemin hareketli, oluş bozuluşa tabi, değişimi kabul edici olması durumunda yine ilk hareket ettirici Tanrı olacaktır. Dolayısıyla hangi argümanı alırsanız alın sonuçta Tanrı'ya ulaşırsınız. İşte meselenin özünü bu kadar önemli kılan şey aslında Tanrı'nın bizzât kendisidir. Bu bakımdan Kelâmcıların da felâsifenin de bu tartışmalardaki amacının Tanrı'nın yüceliğini korumak olduğu görülür.

Bahsedilen dönemde İslâm düşüncesinde metafizik konularda birçok temel meselede, düşüncenin yönünü Fârâbî, İbn Sînâ, Gazâlî, ve İbn Rüşd'ün çalışmaları belirlemiştir. Bu filozofların düşünceleri, İslâm düşüncesinin şekillenmesi ve sistemleşmesinde büyük bir rol oynamış, sonraki asırlarda da birçok düşünürü derinden etkilemiş, birçok düşünür üzerinde derin iz bırakmıştır.

İslâm düşüncesinde tartışılan meselelerin çoğu hem kelâmda hem de İslâm felsefesinde ortak meseleler olarak ele alınmaktadır. Bu önemli meselelerden bir tanesi de kelâmcıların ve filozofların şiddetli tartışmalarına konu olan ‘âlemin kıdemi’ meselesidir. İslâm filozofları âlemin kıdemi üzerinde ısrarla dururken, Kelâmcılar ise âlemin hudûsu konusunda ısrar etmektedirler. İslâm düşünce tarihi boyunca devam ettiği görülen bu tartışmanın hâlâ ilk günkü sıcak gündemini koruduğu görülmektedir.

Konunun önemine binâen bu çalışmamızda İslâm düşünce tarihinin en temel meselelerinden biri olan âlemin kıdemi meselesini İslâm filozoflarından Fârâbî, İbn Sînâ, Gazâlî ve İbn Rüşd’ün düşünceleri bağlamında ele aldık. Araştırmamız, önsöz, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmamızın önemi, problemleri, kaynakları ve bu kaynakların önemini anlattık. Yine bu bölümde konunun hangi tartışma ekseninde ele alındığını, tartışmanın odağının nelerden oluştuğunu, bu konuyla ilgili temel meselenin ne olduğunu açıklamaya çalıştık.

Birinci bölümde varlık ve âlem genel başlığı altında varlık, âlem, kıdem ve hudûs kavramlarının anlamları ile filozofların bu konudaki düşünceleri üzerinde genel olarak durduk. Ayrıca varlığın kadîm veya hâdis oluşunun hangi kriterlere göre belirlendiğini açıkladık.

İkinci bölümde Antikçağ filozoflarına göre âlemin kıdemi meselesi, Kelâmcıların âlemin hudûsuna ilişkin temel argümanları olan yaratılış teorisi (creation ex nihilo) kapsamında yaratıcının tabiatı, âlemin tabiatı, sebepliliğin inkârı ile İslâm filozoflarının âlemin kıdemine ilişkin temel argümanları olan Tanrı’nın varlığı, illiyet nazariyesi, sudûr nazariyesi, varlık, imkân, zaman, hareket – sükûn, felekler ve boşluk konularını araştırdık.

Üçüncü ve son bölüm, araştırmamızın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu bölümde Fârâbî, İbn Sînâ, Gazâlî ve İbn Rüşd’e göre âlemin kıdemi meselesini ayrıntılı şekilde ele aldık. Filozofların konuyla ilgili görüşlerini tartışmanın seyrine uygun şekilde

müstakil ya da karşılaştırmalı olarak tespit etmeye çalıştık. Bu bölümde ele aldığımız diğer bir mesele de en az âlemin kıdemi kadar önemli bir mesele olan âlemin ebedîliği meselesidir. Âlemin ebedîliği meselesini de söz konusu filozof ve kelâmcıların argümanları bağlamında sunmaya çalıştık.

Kanaatimizce İslâm felsefesinin ve genel anlamda felsefenin en temel ve en önemli meselesi âlemin kıdemi meselesidir. Bu önemli meseleyi böylesine geniş bir perspektiften ele almanın zorluklarının elbette farkındayız. Ancak konuyla ilgili kadîm düşünce, kelâmi düşünce ile özellikle çalışmamızın temel konusunu teşkil eden filozofların argümanları birbiriyle birçok yönden bağlı olduğu için bütünsel olarak ele almak gerektiğine inanıyoruz. Bu çalışma, meselenin daha anlaşılır hale gelmesini amaçlamaktadır.

Bu önemli konunun araştırılmasında bana önerilerde bulunan ve araştırma boyunca hiçbir konuda yardım ve desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Müfit Selim Saruhan hocama teşekkür ederim. Her zaman kendilerinden yararlandığım Prof. Dr. İbrahim Maraş ve Prof. Dr. Gürbüz Deniz hocalarıma teşekkür ederim. Ayrıca eserin daha iyi hale gelmesinde eleştiri ve önerileri ile katkı sunan Prof. Dr. Kemal Sözen, Prof. Dr. Yaşar Aydın, Prof. Dr. Atilla Arkan, Prof. Dr. Tahir Uluç ve Prof. Dr. Şamil Öçal hocalarıma şükranlarımı sunarım. Son olarak büyük bir emekle eseri baştan sona okuyarak hataların düzeltilmesini ve baştan sona tekrar gözden geçirilmesini sağlayan kadîm dostum, arkadaşım Dr. Öğr. Üyesi Ata Demir'e teşekkür ederim.

Ahmet BOZYİĞİT

19. 02. 2024

KISALTMALAR

- bkz. : Bakınız
çev. : Çeviren
ter. : Tercüme
haz. : Hazırlayan
thk. : Tahkik Eden
nşr. : Neşreden
m. : Miladi
h. : Hicri
MÖ. : Milattan Önce
MS. : Milattan Sonra
d. : Doğum Tarihi
ö. : Ölüm Tarihi
ty. : Tarihsiz
AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜİFD : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	5
KISALTMALAR	9
GİRİŞ	13

BİRİNCİ BÖLÜM

VARLIK VE ÂLEM	19
1. Varlık Kavramı	19
2. Âlem Kavramı	28
3. Kıdem ve Hudûs Kavramları	32
3.1. Kıdem Kavramı	32
3.2. Hudûs Kavramı	44

İKİNCİ BÖLÜM

FİLOZOFLARLA KELÂMCILARA GÖRE ÂLEMİN KIDEMİ MESELESİ - 55	
1. Kadîm Filozoflara Göre Âlemin Kıdemi Meselesi	55
2. Kelâmcıların Âlemin Hudûsuna İlişkin Temel Argümanları, Yaratılış Teorisi (Creation Ex Nihilo)	75
2.1. Yaratıcının Tabiatı	79
2.2. Âlemin Tabiatı	81
2.3. Sebepliliğin İnkârı	103
3. İslâm Filozoflarının Âlemin Kıdemine İlişkin Temel Argümanları	118
3.1. Tanrı'nın Varlığı	118
3.3. Sudûr Nazariyesi	138
3.4. İmkân	144
3.5. Zaman - Hareket	160

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM FİLOZOFLARINA GÖRE ÂLEMİN KIDEMİ MESELESİ	175
1. Fârâbî'ye Göre Âlemin Kıdemi Meselesi	181
1.1. Sudûr Nazariyesi	181
1.2. Tanrı'nın Bilgisi	189
1.3. İmkân	191
1.4. Zaman ve Hareket	195

2. İbn Sînâ'ya Göre Âlemin Kıdemi Meselesi -----	202
2.1. Zorunlu - Mümkün Varlık ve Sudûr -----	203
2.2. Sebeplilik -----	213
2.3. İmkân -----	225
2.4. Zaman -----	230
2.5. Tanrı'nın Bilgisi -----	234
3. Gazâlî'ye Göre Âlemin Kıdemi Meselesi -----	241
3.1. Sebeplilik -----	246
3.2. İrâde ve Âlemdeki Değişim -----	249
3.3. Zaman, Hareket ve Mekân -----	253
3.4. İmkân -----	260
4. İbn Rüşd'e Göre Âlemin Kıdemi Meselesi -----	268
4.2. İmkân -----	273
4.3. Fâil, Fiil ve İrâde -----	281
4.4. Sudûr -----	285
5. Âlemin Ebedîliği Meselesi -----	289
SONUÇ -----	297
KAYNAKÇA -----	303
DİZİN -----	315

GİRİŞ

Âlem yaratılmadan önce ve onun kendisinden yaratıldığı bir şeyin bulunup bulunmadığı meselesi hep merak konusu olagelmıştır. Kur'an'da bu konuyla ilgili ayetler farklı şekillerde yorumlanmıştır. Kur'an'da yer, gök ve arasındakilerin altı günde yaratıldığına işaret eden ayetlerin yanı sıra farklı zaman dilimlerinden bahseden ayetler de mevcuttur. Acaba zaman bu altı günün ilkiyle mi başladı? Tanrı âlemi yaratmadan önce zaman diye bir şey var mıydı? Kur'an dikkatli bir şekilde incelendiğinde bu tür problemlere açık seçik bir cevap verilmediği görülmektedir. Kur'an'ın kullandığı dilin, yaradılış meselesinde şu veya bu şekilde herhangi bir görüşü mutlak sûrette desteklediğini söylemek imkânsızdır.¹

Âlemin varlığı meselesinde akla gelen ilk şey, İlk Varlık olarak elbette Tanrı'dır. Tanrı'nın insan zihninde çağrıştırdığı ilk şey O'nun yaratıcılık vasfıdır. Yaratıcılık deyince de bir bütün olarak akla yaratılmış âlem gelir. Yaratıcının var olduğu, ancak yaratılanın var olmadığı bir durumu hayal etmek ilk başta çok şaşırtıcı gelmese de zihinde birçok soru işaretleri oluşturmaktadır. Kimilerine göre çok da problematik olmayan bu durum, aslında geniş metafizik bir alanın konusunu teşkil etmektedir. Çünkü Tanrı ve âlemin hem varlığı hem de ilişkiselliği birer vakıdır. Tanrı'nın varlığının herhangi bir yönünü düşündüğümüzde zorunlu olarak âlemi de düşünürsünüz. Âlemi bütün özellikleriyle düşündüğümüzde zorunlu olarak da Tanrı'yı düşünürsünüz. Belki Tanrı'yı düşünmek, zorunlu olarak âlemi düşünmeyi gerektirmeyebilir. Ancak âlemi düşünmek mutlaka Tanrı'yı düşünmeyi gerektirir. Âlem var olduğuna göre bu ilişki süreklilik arz etmektedir. Bu bakımdan Tanrı ve âlem her açıdan birbiriyle ilişkilidir. Bu iliş-

¹ Oliver Leaman, *Ortaçağ İslâm Felsefesine Giriş*, çev. Turan Koç (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1992), 32.

kinin en önemli yönünü de âlemin kıdemi ve hudûsu meselesi oluşturmaktadır.

Konuyla ilgili Kur'an ve diğer kutsal dinlerin kitaplarında âlemin yaratıldığı ile ilgili bilgiler verilmektedir. Ancak âlemin ezeli veya hâdis olup olmadığı konusunda kesin bir nassa rastlamak pek mümkün görünmemektedir. Kur'an'daki bazı ayetlerden âlemin hâdis ve kadîm olduğuna dair bazı sonuçların çıkarılabildiği de görülmektedir. Kelâmcıların ve filozofların bu ayetleri kendi argümanlarını desteklemek için kullandıklarını görüyoruz.

Klasik İslâm Düşüncesinde, âlemin varlığı ile ilgili iki temel anlayış mevcuttur. Bu anlayışlardan biri âlemin yoktan yaratıldığını savunan 'yoktan yaratılış doktrini' (ex nihilo) diğer bir deyişle 'hudûs nazariyesi,' diğeri de sudûr, sebeplilik, zaman ve imkân bağlamında savunulan 'âlemin kıdemi nazariyesi'dir. Birincisinde Kelâmcılar âlemin sonradan yaratıldığını (hudûs) savunmaktadırlar. İkincisinde ise filozoflar, âlemin ezeli olduğunu (kıdem) savunmaktadırlar. İlk Çağ'dan başlayıp, İslâm düşünce tarihi boyunca bu meselenin hep tartışlageldiğini görüyoruz.

Esasen temel tartışma filozoflarla kelâmcılar arasında geçmektedir. Bu itibarla ontolojik, metafizik, teolojik, felsefi ve bilimsel alanların hepsini ilgilendiren bu mesele, ilk çağdan günümüze kadar hâlâ tartışılmakta ve görünen o ki tartışılmaya da devam edecektir.

Antik Çağ Grek düşüncesinde tabiat filozoflarının felsefesinde evren ve evrenin kaynağı ile ilgili düşünce, bir tabiat teolojisi olarak zımmen de olsa aslında içinde Tanrı-âlem ilişkisini barındırmaktadır. Tanrı-âlem ilişkisi ve âlemin kıdemi konusunda asıl tartışmalar, Platon, Aristoteles ve Yeni Platoncu filozoflarla başlamıştır. Araştırmalar her ne kadar Platon'un âlemin hudûsuna, Aristoteles'in de âlemin kıdemine inandığını ortaya koysa da bu, Platon'un yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Temel kaynaklarda iki filozofun da âlemin kıdemine inandığı görülmektedir. Platon ve Aristoteles'in birçok eserinde bu konuyu ele aldıklarını görüyoruz. Platon, *Timaios* diyalogunda özellikle bu konuya

geniş yer vermiştir. Aristoteles'in özellikle *Fizik*, *Metafizik*, *Gökyüzü Üzerine* adlı eserleri bu konuda önemli kaynak eserlerdir.

Yeni-Platoncu filozoflardan Plotinus (205-270), Proclus (d. 412- ö. 485), İskender Afrodisî (ö. M.S. III. yüzyılın başı) âlemin kudemini savunmaktadırlar. Plotinus'un sudûr nazariyesi filozofların Tanrı'dan çıkan varlığın çokluğunu kaldırmak için başvurdukları önemli bir argüman olmuştur. Plotinus'un *Enneadlar*'ı, âlemin varlığının sudûr yoluyla meydana geldiğini ortaya koyması, Kelâmcıların en çok tenkid ettikleri hususlardan biri olmuştur. Bu bakımdan meseleyi ortaya koyması bakımından önemli bir kaynaktır.

Proclus'un âlemin kudemiyile ilgili delilleri İslâm filozofları ve Kelâmcıların üzerinde durdukları önemli argümanlardır. Bu deliller Abdurrahman Bedevî'nin *el-Eflâtûniyye'l-muhdes*e adlı eserinde neşredilmiştir. Proclus'un âlemin kudemine ilişkin delilleri Şehristânî tarafından da aktarılmıştır. Şehristânî *el-Milel ve'n-nihal* adlı eserinde bu delillerden sekizini, *Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-keîâm* adlı eserinde de bu delillerden üçünü özetlemiştir.²

Kelâmcıların delillerinden ilham aldıkları en önemli isim Batı kaynaklarında John Philoponus olarak bilinen Yahya en-Nahvî (490-570)'dir. Yahya en-Nahvî hem Proclus'a hem de Aristoteles'e reddiye yazmış ve âlemin muhdes oluşunu savunmuştur. Yahya en-Nahvî'nin Aristoteles'e yönelttiği eleştirilere Fârâbî *Risâle fi'r-Red alâ Yahya en-Nahvî fi'r-red alâ Aristûtâlîs* adlı risalesinde cevap vermiş ve Yahya en-Nahvî'nin Aristoteles'i yeterince anlamadığı sonucuna varmıştır.³

² Proclus, *Hüceci Broklus fi kudemî'l-âlem, el-Eflâtûniyye'l-muhdes inde'l-Arab içinde*, thk. Abdurrahman Bedevî (Kahire: Mektebetu'n-Nahde el-Misriyye, 1977), 34; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Emir Ali Mehna - Ali Hasan Faur (Beyrût: Dârü'l-Marife, 1993), 2/477; Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-keîâm*, thk. Alfred Guillaume (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2009), 41.

³ Fârâbî, *Risâletin li'l-Fârâbî fi'r-reddi ala Yahya en-Nahvî fi'r-reddi ala Aristûtâlîs, Resâil felsefiyye li'l-Kindî ve'l-Fârâbî*, ve *İbn Bâcce ve İbn Adiy içinde*, thk. Abdurrahman Bedevî (Beyrut: Darü'l-Endülüs, 1997), 108115.

Âlemin kıdemi konusunda Mu'tezile Kelâmçılarının düşünceleri ile Ehl-i Sünnet Kelâmçılarının düşünceleri arasında temelde bir fark olduğu görülmektedir. Bu fark, daha çok yoktan var olma ve var'dan var olma ile ilgili ma'dûmun bir şey olup olmadığı meselesiyle alakalı tartışmalarda ortaya çıkmaktadır. Bu konuda Mu'tezili Kelâmıcılardan Kadı Abdulcabbar (935-1025), Nazzam (777-835), Muammer bin Abbad (ö. 830) gibi Kelâmçılar ile Ehl-i Sünnet Kelâmçılarından Eş'arî (874-936), Maturidî (853-944), Bağdâdî (961-1037), Şehristânî (1086-1158), Bakıllânî (950-1013), Cüveynî (1028-1085), İbn Hazm (994-1064) gibi Kelâmçıların ilk elden eserleri düşüncelerini göstermesi bakımından önemli kaynaklardır.

İlk İslâm filozofu olarak kabul edilen Kindî (801-873), âlemin hâdis olduğuna inanmaktadır. Ancak Kindî'nin sudûru da kabul etmesi bazı çelişkileri beraberinde getirmektedir. Ebubekir Zekerıyya er-Râzî (854-925) âlemin kıdemini açık olarak savunan Müslüman filozofların başında gelir. Fârâbî (872-950), İbn Sînâ (980-1037) ve İbn Rüşd (1126-1198) âlemin kıdemini savunmaktadırlar. Gazâlî (1058-1111) birçok konuda olduğu gibi âlemin kıdemi konusunda da filozofları tenkit etmiş hatta daha da ileri giderek, üç meseleden dolayı tekfir etmiştir. Filozofların küfürle itham edilmesine neden olan üç meseleden biri âlemin kıdemi meselesidir. Gazâlî, eserlerinden bazılarında hudûsu savunurken, *Mişkâtü'l-envâr*, *el-Madnûn bih alâ ğayri ehlih* gibi bazı eserlerinde de İslâm filozoflarının düşüncelerine paralel düşünerek çelişkili ifadelerle sahip olmakla dikkat çekmektedir.

Bu meseleyi tarafsız ve geniş bir bakış açısıyla ele alan müstakil bir esere ne Batı'da ne de ülkemizde rastlamak mümkün değildir. Konu çeşitli eserlerde bölümler halinde ele alınmıştır. Bu durum, konunun bütünsel olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Konuyla ilgili yazılmış kaynaklar da konunun daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmekte ve kaynaklarımız arasında yer almaktadır.

Son dönem modern kelâm tartışmalarında konunun âdeta modern bilimle beraber artık belli bir sonuca kavuşmuş, âlemin, geleneksel kelâm tartışmalarında olduğu gibi ezelf değil hâdis olduğu ispatlanmış, bundan sonra da artık tartışılacak pek fazla bir konunun kalmadığı belirtilmektedir. Daha da vahimi bu konuda mevcûd bilimsel teorilerden gelen argümanların da kullanıldığını görüyoruz. Evet, bu meselenin ontolojik olarak felsefeye bağlantılı tarafı olduğu kadar, bilimle de bağlantılı yönü vardır. Ancak bu meselenin ağırlıklı yönünü metafizik tartışmalar oluşturur ki onun bu yönünün bilimsel tartışmalarla çözüme kavuşturulacağını söylemek muhtemel görünmemektedir.

Çalışmamızın temelini oluşturan âlemin kıdemi veya hudûsu meselesi neden bu kadar önemlidir? Âlemin kıdemini savunan her iddiaya İslâm filozoflarının dört elle sarılması, aynı şekilde âlemin hudûsunu savunan iddialara da Kelâmcıların dört elle sarılmasının arkasında yatan sebep ne olabilir? Meseleyi incelediğimizde hem kıdem hem de hudûsu savunan düşüncelerin doğrudan Tanrı'nın varlığını da ilgilendirdiğini görüyoruz. Meseleyi bu kadar önemli kılan şey, aslında onun Tanrı ile ilişkili olan yönüdür. İşte felâsife ve mütekellimûnu bu meselede bu kadar heyecanlandıran sâik, meselenin Tanrı ile olan bu bağlantısıdır.

Kelâmcılara göre âlemin kıdemini savunmak birçok problemlere yol açmaktadır. Şöyle ki âlemin zorunlu olarak Tanrı'dan geldiğini ve ezelf olduğunu ifade etmek, Tanrı'nın irâdesini ve eşyaya müdahalesini ortadan kaldırmak anlamına gelir ki bu durum, onun yaratıcı bir varlık olma sıfatına halel getirmektedir ki bu, dinen kabul edilebilir bir şey değildir. Bu, aynı zamanda Tanrı'nın âlemi yaratma konusunda özgür olmadığı anlamını da tazammun etmektedir. Eğer Tanrı yaratma konusunda özgür değilse, o zaman O, kendisine ta'zimde bulunma vasfını da yitirir. Bu da İslâm'ın tevhîd akîdesine tamamen aykırı bir şeydir.

Filozoflara göre âlemin hudûsunu savunmak da beraberinde birçok problemler getirmektedir. Şöyle ki, eğer Tanrı, âlemi son-

suz bir zamanda değil de zamana bağlı belli bir zamanda yaratmışsa O'nu daha önce değil de o belirli zamanda yaratmaya ikna eden sebepler ne olabilir sorusu ya da sorunu ortaya çıkar. Eğer Tanrı'yı o zamanda yaratmaya sevkeden bir takım harici sebepler varsa bu husus, Tanrı'nın irâdesinin başka sebeplere bağlı olduğu ve başka varlıklara muhtaç olduğu anlamına gelir ki bu da Tanrı'nın kendi kendine yetmeyen bir varlık olduğunu gösterir. Böyle bir düşünce tek ve varlığı hiçbir şeye bağlı olmayan Tanrı için kabul edilebilir bir durum değildir. Bu bakımdan bu mesele- nin çözümü, ancak âlemin Tanrı'nın kadîm bilgisiyle kadîm olması şeklinde mümkün olmaktadır.

İslâm filozofları içerisinde araştırmamızın temel konusunu oluşturan filozoflar Fârâbî (872-950), İbn Sînâ (980-1037), Gazâlî (1058-1111) ve İbn Rüşd (1126-1198)'dür. Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd, âlemin kıdemini savunmaktadırlar. Çalışmamızda mümkün olduğu ölçüde birincil kaynaklardan yararlandık. Mesele- nin özünü, kaynaklarını ve problemlerini müstakil bir eserde toplamanın araştırmacılara ve yeni kuşaklara bir katkı veya ufuk sunmasını temenni ediyoruz. Meselenin özünü, kaynaklarını ve problemlerini bu şekilde kısaca anlattıktan sonra şimdi genel olarak konularımıza geçebiliriz.